

УДК 94(477.6)64.042.1:622 «1965/1985»

К. В. Ізмайлова

**ХАТНЕ ГОСПОДАРСТВО ШАХТАРСЬКИХ РОДИН ДОНБАСУ
У 1965–1985 РР.**

Побут як соціальне явище має внутрішню організацію свого змісту, яка проявляється у певних формах, найбільш розповсюдженими з яких є родинна та суспільна.

Хатне господарство входить до сфери родинного побуту як його складова частина і складає його головну, основну сторону. Воно являє собою сферу людської діяльності, у якій на основі індивідуальних витрат праці і часу організується вся система виробництва і споживання. Важливість хатнього господарства полягає ще й в тому, що воно є тим видом діяльності, який повністю регулюється виключно родиною. Саме у господарстві виникає безліч конкретних питань, за якими саме родина приймає рішення і обирає засіб їх втілення у життя. Праця у хатньому господарстві індивідуально організована, але являє собою суспільно-необхідний вид праці, оскільки сприяє відновленню сил людини, а отже, є об'єктивно необхідною.

Наше дослідження присвячене хатньому господарству шахтарських родин, оскільки останні являють собою специфічну соціальну верству населення Донбасу. Радянська держава повсякчас намагалася створити для гірників особливі умови життя та праці, і така політика не могла не відобразитися на повсякденному житті шахтарських родин та організації їхнього побуту.

Соціально-побутова проблематика у 1960–1980-х рр. займала суттєве місце в радянській соціології та історіографії. Зокрема, різноманітним аспектам родинного побуту робітників з різних регіонів СРСР присвячені праці соціологів Е. К. Васильєвої, Л. А. Гордона, Б. С. Павлова та ін. Що стосується безпосередньо робітників Донбасу, а також шахтарів як найчисленнішого їхнього прошарку, то питань організації їхнього позаробочого часу торкалися В. Н. Гирло, А. П. Пономарьов, З. Г. Лихолобова тощо.

Джерельна база дослідження представлена в основному документами Державного архіву Луганської області, а також матеріалами усної історії.

Мета дослідження – всебічно вивчити окремі види хатнього господарства у шахтарських родинах Донбасу і показати їхнє значення у повсякденному побуті гірників.

Стаття є частиною більш широкого дослідження, присвяченого повсякденному життю шахтарських родин Донбасу у сер. 1960-х – сер. 1980-х рр.

Перш ніж приступити до викладення результатів дослідження, слід зазначити, що ми вивчали хатнє господарство шахтарських родин за певною схемою. Перша ланка в цій схемі – це тривалість хатньої праці. Різні дослідники наводять різні дані: так, за дослідженнями російського соціолога Л. Гордона, якщо у молоді і в молодих родинах без дітей на хатню працю витрачалося приблизно 12 год. на тиждень, то у родинах з неповнолітніми дітьми цей час зростає до 18–20 год. (особливо у великих містах, оскільки у маленьких містах навантаження часто з самого початку родинного життя досить значні) [1, с.98]. Соціолог Б. Павлов у своїй праці "Матери, отцы, дети" наголошує, що дружина робітника вугільної промисловості за умови наявності родини хоча б однієї маленької дитини змушена витрачати на хатню працю більше 31 год. на тиждень [2, с.13]. Журналіст В. Цимбалюк наводить наступні дані: дружина шахтаря витрачала на хатню працю 27 год. 20 хв. на тиждень, тоді як її чоловік – 11 год. 40 хв [3, с.138]. В архівних джерелах ми зустрічаємо інші цифри [4]. Як бачимо, дані різних дослідників хоча й відрізняються, проте тенденція у всіх простежується одна – з появою родини, а пізніше дітей шахтарська дружина повинна була приділяти господарству все більше вільного часу, організувати повсякденний побут родини.

Другим важливим фактором щодо вивчення господарства є окремі види хатньої праці у шахтарських родинах. Найбільш часовитратним заняттям у побуті радянських сімей, і шахтарські не стали виключенням, було відвідування магазинів та ринків – цим регулярно займалися 88% жінок та 74% чоловіків (для шахтарів це взагалі було одним з найрозповсюдженіших занять) [5]. Заняття це було щоденним і забирало біля 6 годин на тиждень у жінок (15–20% часу їх хатньої праці) і більше 3 годин у шахтарів (відповідно 20–25%) [6].

Наступне заняття – приготування їжі та споріднені з цим заняття (сервіровка столу, розігрівання готової їжі, миття посуду, заготівля дров та води, топка печі), які також потребували значних витрат часу, мабуть, найбільших серед усіх хатніх справ. Рівності у цій справі фактично не було зовсім – приготуванням їжі і кухонними роботами займалося 95% шахтарських дружин і лише 5% інших членів родини (не завжди чоловіків) [7]. Середня тривалість приготування їжі у жінок була в 9 разів вищою, ніж у чоловіків – 10–11 годин на тиждень проти 1–1,5 годин. Фактично, третину свого позаробочого часу дружина шахтаря проводила на кухні [8].

У хатній праці важливе місце займали також прання, прасування, ремонт, чистка одягу, білизни, взуття. Ці заняття грали значну роль у забезпеченні нормального функціонування родини, і їх тривалість була значною (не для чоловіків) – у шахтарських дружин лише прання займало близько 6 годин на тиждень [9]. До речі, за результатами соціологічних опитувань, жінки вважали його найнуднішим заняттям серед всіх інших видів хатньої праці [10].

Звичайно, на час, який витрачався на прання, також суттєво впливала наявність комунальних зручностей: родини, що мали водогін, каналізацію та центральне опалення, витрачали на догляд за одягом, взуттям та білизною приблизно на 30% менше часу, ніж родини, позбавлені цих зручностей [10]. Причому важливо, що основні витрати часу на догляд за одягом, взуттям та білизною пов'язані з пранням і прасуванням: у Донецьку та Ворошиловграді вони склали біля 80% часу, який витрачався на ці заняття, у малих шахтарських містах – більше 90% [11].

Прибирання квартир, підсобних приміщень та двору також було переважно жіночою справою, хоча чоловіки також брали у ній участь (в основному батьки неповнолітніх дітей). Але слід зазначити, що тривалість прибирання більшою мірою залежала від розміру квартири, наявності двору і т. д., ніж від структури та складу родини.

Взагалі прибирання було найменш еластичним елементом хатньої праці – протягом періоду, що розглядається, витрати часу на прибирання практично не змінювалися. В середньому у великих містах на прибирання окремої квартири жінки та чоловіки витрачали відповідно 4 год. 10 хв. та 1 год. на тиждень, власного будинку – 3 год. 50 хв. та 1 год. 20 хв. на тиждень [12]. У малих містечках ці показники сягали на прибирання квартири 4 год. 10 хв. у жінок і 1 год. 40 хв. у чоловіків, будинку – 4 год. 40 хв. і 1 год. [12]. Ці цифри суттєво не зменшувалися навіть під впливом механізації праці.

По своїй ролі у забезпеченні нормального функціонування родини такі види хатньої праці, як ремонт меблів, предметів хатнього вжитку, кухонного начиння і побутових приладів, житлових і підсобних приміщень, практично не відрізняються від догляду за одягом або від прибирання квартири чи двору. Проте виділяє ці заняття в окрему групу той факт, що у шахтарських родинах вони вважалися виключно "чоловічою справою" – витрати часу на них у чоловіків були у 5–6 разів вищими, ніж у жінок – відповідно 3–5 годин на тиждень проти 0,5–1 години [13].

Така ж особливість простежується і у заняттях власним присадибним господарством: праця на городі, у саду, догляд за домашніми тваринами та птицею. Тут роль шахтарів (що стосується витрат часу) також була більш значною: в обласних центрах 2–3 години (півгодини для жінок), у малих містах – відповідно 5 і 2 години на тиждень [14].

Важливо те, що ремонт, городництво та інші справи з цього списку грали особливу роль у побуті шахтарів (на ці заняття йшла майже половина часу, який шахтарі витрачали на хатню працю), впливали на їхню повсякденну поведінку. Переважання ролі чоловіка у вищезазначених видах праці було зумовлене комплексом матеріально-економічних, соціальних, культурних та фізіологічних причин. Зокрема, дослідження радянських соціологів та статистів дозволяють зробити

висновок, що витрати часу серед чоловіків на ремонт і т. п. зовсім не пов'язані з рівнем матеріального добробуту родини, але сильно залежать від того, на якому етапі життя знаходився шахтар, а точніше, від складу родини і його ролі в ній. Чим старшим ставав шахтар, тим більше уваги і часу він приділяв ремонтним роботам, тим більше намагався забезпечити для родини комфортні умови існування. Таку тенденцію можна пояснити кількома факторами: суб'єктивними – поява досвіду, відсутність допомоги старших членів родини, прагнення привчити дітей до праці тощо та об'єктивними – недостатнім рівнем громадського виробництва продуктів харчування, меблів, побутових приладів і таке ін. Крім того, важливу роль відігравали і житлові умови: шахтарі-власники будинків витрачали на ремонт значно більше часу, ніж власники квартир, оскільки "у домі завжди є чим зайнятися, завжди знайдеться що відремонтувати" [15]. Не слід забувати і про наявність городу та підсобних приміщень, які теж потрібно було тримати в порядку.

Але так звані "ремонтно-городницькі" роботи продовжували існувати і в середовищі шахтарських родин, які жили у містах, протягом всього періоду, що розглядається. І це було цілком природно: "акліматизація" вчорашніх селян, які переселялися у міста Донбасу, не могла відбуватися швидко; пристосування до основ міської культури займало досить тривалий час, нерідко більший, ніж тривалість життя одного покоління. Тому на міському ґрунті і досі живуть звички, традиції, настанови, які склалися в умовах напівнатурального господарства, в тому числі і уявлення про хатню працю як дуже важливе джерело самозабезпечення родини, звичка до праці руками тощо. Звичайно, вони поступово руйнувалися під впливом нових форм життя, змін в економічному положенні, але у малих шахтарських містечках з їх великим територіальним, а головне – генетичним зв'язком із селом вони зберігалися досить довго (деякі до нашого часу). Звичайно, така "двоякість" мала і негативні наслідки: випадки, коли зовнішні умови життя у місті (якісні зміни у житлі, розвиток громадських послуг) не співпадали з внутрішніми (зміна системи цінностей, уявлень про життя) переживаннями шахтаря, часто призводили до пияцтва, порушення трудової дисципліни, нехтування моральними нормами тощо.

Шахтарські діти також залучалися до праці в хатньому господарстві, при чому, згідно патріархальної моделі повсякденного життя родини, особливо намагалися призвичаїти до праці дівчаток [16, с.83]. Як правило, у дітей були свої обов'язки – найчастіше їм доручали купувати продукти харчування, прибирати квартиру, мити посуд; більш старшим – доглядати за присадибною ділянкою, прасувати, готувати їжу, прати [2, с.98]. Проте, не завжди трудовому вихованню дітей у шахтарських родинах приділялася велика увага. Траплялися випадки, коли дітям вкрай рідко доручали якусь самостійну справу у хатньому господарстві. Мотивація в таких випадках була різною, але найчастіше фігурувала фраза про те, що "діти ще малі, їм вчитися треба, а не

працювати. Вироснуть – напрацюються. Як припече, то всього навчаться" [17]. Взагалі освіта була дуже важливою для гірників – часто самі неосвічені, вони намагалися вивчити власних дітей якнайкраще, тому особливо бережно ставилися до учнів і студентів, намагаючись нічим не відволікати їх від навчання, навіть якщо справа йшла про прибирання чи миття посуду [17].

Таким чином, хатня праця займала дуже важливе місце у повсякденному побуті шахтарських родин Донбасу і була зумовлена певними особливостями, а саме: великою завантаженістю жінки через патріархальну модель (чіткий поділ хатніх обов'язків на чоловічі та жіночі) шахтарської родини і, як наслідок, великими витратами часу на обслуговування чоловіка-шахтаря і задоволення його потреб. Найбільш важливими і трудомісткими заняттями були так звані "кухонні справи" – якісне домашнє харчування було дуже важливим для шахтарів. До речі, згідно матеріалів міжнародного порівняльного бюджетного дослідження, проведеного у 1965–1966 рр., витрати часу на хатнє господарство у "шахтарок" СРСР, ФРН, США та Франції були приблизно однакові, хоча структура витрат дещо відрізнялася: американські, німецькі та французькі жінки менше часу витрачали на приготування їжі та прання, а більше – на прибирання [18, с.59].

Досліджена проблема має перспективи подальшого вивчення: зокрема, слід докладніше вивчити кожен з видів хатнього господарства та його роль у повсякденному побуті гірників, звернути увагу на допомогу у господарстві батьків подружжя та інших родичів, а також роль держави в організації хатньої праці (створення пралень, їдалень, хімчисток тощо).

Література

1. **Гордон Л. А.** Черты социалистического образа жизни: быт городских рабочих вчера, сегодня, завтра / Л. А. Гордон, Э. В. Клопов, Л. А. Оников. – М.: Знание, 1977. – 159 с.
2. **Павлов Б. С.** Матери, отцы, дети: Социологический очерк / Б. С. Павлов. – М., 1984. – 192 с.
3. **Цимбалюк В.** Мужчина в семье / В.Цимбалюк // Мы и наша семья: книга для молодых супругов / В. И. Зацепин, В. Д. Цимбалюк. – М.: Молодая гвардия, 1989. – 416 с.
4. **Державний архів** Луганської області (далі – ДАЛО), ф.Р-2519, оп.12, спр.3776, арк.4, 8, 18, 20, 22, 34.
5. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.6, спр.463, арк.5.
6. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.6, спр.463, арк. 6.
7. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.3776, арк.14.
8. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.3776, арк.23.
9. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.3776, арк.32.
10. **Центральний державний кінофотофоноархів України**, ф.Ю-1, запис 7045: "Радянська Україна" (кіножурнал). – 1978р. – Вип.15.
11. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.3776, арк.68.
12. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.1649, арк.49.
13. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.21, спр.514, арк.36.
14. **ДАЛО**, ф.Р-2519, оп.12/1, спр.4142, арк.21.
15. **Смутчук Віктор Карпович**, 1937 рік народження, село Теофіполь Хмельницької області.

Бесіда тривала 3 години. Запис зроблено автором 18 вересня 2009 р.
16. **Семья и молодежь:** профилактика отклоняющегося поведения / В. А. Балцевич, С. Н. Бутова, А. К. Воднева. – Минск: Университетское, 1989. – 142 с.
17. **Петрова Лариса Миколаївна**, 1960 року народження, місто Новогродівка. Бесіда тривала 1 год. 34 хв. Запис зроблено автором 14 вересня 2010 р.
18. **Handbook of Marriage and the Family** / Ed. M. Sussman & S. Steinmetz. – New York, 1987. – 294 p.

Измайлова Е. В. Домашнее хозяйство шахтерских семей Донбасса в 1965–1985 гг.

В данной статье рассматриваются проблемы организации домашнего хозяйства шахтерских семей Донбасса в 1965–1985 гг. Автор уделяет особое внимание изучению отдельных видов домашнего труда, подчеркивает присущие шахтерским семьям особенности организации повседневного быта.

Ключевые слова: труд, семья, быт, повседневность.

Измайлова К. В. Хатнє господарство шахтарських родин Донбасу у 1965–1985 рр.

У цій статті розглядаються проблеми організації хатнього господарства шахтарських родин Донбасу у 1965–1985 рр. Автор приділяє велику увагу вивченню окремих видів хатньої праці, підкреслює властиві шахтарським родинам особливості організації повсякденного побуту.

Ключові слова: праця, родина, побут, повсякденність.

Izmaylova E. V. Housekeeping of miners' families of Donbass in 1965–1985

In this article the author consider problems of the organization of housekeeping of miners' families of Donbass in 1965–1985. The Author gives particular attention to studying of separate kinds of house work, accentuates some features of the organization of a daily life in miners' families.

Keywords: work, family, way of life, everyday life.